

Галина Ковальчук,

зав. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ,
д-р іст. наук

Створення електронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток в НБУВ

У статті розглядаються методичні підходи та проблемні питання щодо виготовлення електронних каталогів та повнотекстових баз даних книжкових пам'яток – рідкісних і цінних видань. Подається інформація про напрацювання відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у створенні електронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток.

К л ю ч о в і с л о в а: книжкові пам'ятки, електронні ресурси, повнотекстові копії, страхове копіювання, критерії відбору для поцифрування, ксерокопіювання, мікрофільмування, досвід поцифрування стародруків.

Мета статті – узагальнення підходів щодо копіювання стародруків і рідкісних видань та створення відповідних електронних інформаційних ресурсів, а також популяризація певного досвіду в цьому напрямі відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. Ця тема останнім часом набуває дедалі більшої актуальності, вона важлива для всіх фондоутримувачів книжкових пам'яток: і тому, що думки щодо збереження та доступності цінних друків є доволі протилежними, і тому, що досі нема чітких стандартів, єдиних програм з копіювання книжкових пам'яток чи підготовки електронних каталогів з описами книги як пам'ятки друку. Цій проблематиці присвячені статті та виступи як програмістів, так і бібліотекарів, що працюють зі стародруками та рідкісними й цінними виданнями. Ми торкаємося в даній статті не технічних проблем, а конкретного досвіду роботи одного спеціалізованого підрозділу на підставі концептуальних підходів до цього виду діяльності.

Книжкові пам'ятки – загально визнана категорія особливо цінних документів історії та культури, наше національне надбання. Деякі книжкові пам'ятки, що зберігаються в державних фондах України, зокрема в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, на наше переконання, є пам'ятками світового рівня, що мають значення в плані збереження загальносвітової пам'яті людства. Саме так формулює завдання щодо збереження, а також популяризації цього спадку Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу»¹.

¹ Програма ЮНЕСКО «Память мира»: деятельность библиотек, архивов, музеев по сохранению документального наследия. – Минск, 2007.

Щодо першого завдання – збереження книжкових пам'яток – потрібно дуже чітко розмежовувати поняття збереження документа як матеріального об'єкта (тобто консервація носія інформації) та збереження інформації шляхом перенесення її на інші носії для розповсюдження (тобто доступ до інформації). Щодо збереження оригіналів рідкісних і цінних видань НБУВ, маючи кваліфікованих реставраторів, постійно проводить комплекс робіт з повної чи часткової реставрації ушкоджених книжкових пам'яток. Для збереження змісту книги та її вигляду, тобто інформації, застосовується, як відомо, переведення цієї інформації на інші носії – оптичні диски, високоякісне фоторепродукування, мікрофільмування, а також виготовлення факсимільних видань і репринтних перевидань книжкових пам'яток.

Запровадження в бібліотечну практику методів репрографії (електрофотографія та мікрофотографія) дає змогу отримати досить точне відображення оригіналу. Електрографія, або ксерокопіювання – найбільш універсальний спосіб копіювання щодо оперативності й простоти. Проте відсутність необхідної інформації від виробників породжує певні побоювання: не виключено, що світлове й теплове навантаження може мати негативні наслідки для паперу книг та документів через роки, тобто в папері можуть розпочатися деструктивні процеси, котрі з часом невідворотно призведуть до його повної руйнації. У разі збільшення обсягів послуг із ксерокопіювання виникає загроза зношування паперового носія та появи механічних дефектів книг, адже технологія копіювання потребує щільного притискання примірника

до поверхні машини. Ця процедура шкодить книгам, і це загальновідомо. Тому доводиться робити вибір: або надавати сьгоднішньому читачеві можливість ксерокопіювати потрібну книгу, дозволяючи вирішити його сьгодні проблеми, а завтрашньому користувачеві залишити тільки копії вже знищених документів, або заборонити ксерокопіювання і зберегти книжкові скарби в ім'я майбутнього. Книги, що пережили впродовж століть багато переміщень, евакуацій, аварій, книговидач, можуть розсіпатися вже сьгодні, а їх часте розкриття, інтенсивне опромінення при копіюванні прискорює руйнівні процеси та може зробити їх загибель невідворотною найближчим часом. Отже, для рідкісних та цінних документів частого ксерокопіювання варто уникати або ж взагалі заборонити.

До числа усталених пріоритетів у галузі забезпечення збереженості пам'яток належить їх страхове копіювання. Практика давно довела, що для обслуговування читачів і потреб самої бібліотеки потрібні 3 копії: страхова, робоча (для видачі читачам) і резервна (для тиражування). Тому інформаційне забезпечення потреб користувачів можна здійснювати через фоторепродукування. Донедавна в практиці переважало, як відомо, виготовлення страхових копій на плівкових носіях. Проте цей спосіб, з огляду на його високу витратність, незручність у перегляді, а також з урахуванням сучасних досягнень, є архаїчним. Значно менша популярність цього методу порівняно з ксерокопіюванням пояснюється принаймні трьома чинниками: меншою швидкістю одержання копії; високою ціною послуги; через відсутність обладнання, що може виготовляти копії на паперовому носії з мікроплівки, – складністю сприйняття мікрофіш і мікрофільмів, тим більше, що не всі бібліотеки оснащені якісною відтворювальною апаратурою², тому текст на плівці практично не читається. Мікрофільм має всі недоліки давнього сувою, котрий було замінено кодексом як більш зручним видом книги. Можна продивитись кілька кадрів для одержання довідки, але читати всю книгу на екрані – неможливо й шкідливо для очей; дратівливий шум механічних апаратів для читання свідчить про те, що читач прагне знайти потрібний текст, віддалений на плівці на десятки й сотні кадрів. Крім того, необхідно час від часу пе-

ремотувати рулони мікроплівки з метою запобігти її злипанню та перевірки якості. Більше того, мікрофотографія не може вважатися стабільною технологією. Існує багато прогнозів стосовно довговічності плівки. Апаратне забезпечення для читання мікрофільмів також швидко застаріває, знімається з виробництва, й майбутнім читачам доведеться користуватися лупою³. При цьому ми не закликаємо штучно знищити накопичені в бібліотеках мікрофільми на рідкісні та цінні книжки. У відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ є більше сотні мікрофільмів на рідкісні видання, які зберігаються в інших установах, в інших містах. Каталог на них представлений у читальному залі відділу. Інколи це єдина можливість ознайомитися з відсутнім, скажімо у даному місті, виданням. Йдеться наразі про перспективи створення нових мікрофільмів, хоча й до сьгодні страховими копіями вважаються саме мікрофільми, а не сучасні лазерні диски.

Однією з можливостей вберегти документи є мікрофіші. Коштують мікрофіші порівняно недорого, виробництво їх є досить оперативним, для зберігання потрібно дуже мало місця – в одній шухлядці письмового столу можна тримати бібліотеку з тисячі назв. Але знов-таки, на перешкоді стає нестача у бібліотек необхідного обладнання для виготовлення мікрофіш та апаратів для їх перегляду.

Усе більшого поширення набувають електронно-цифрові та лазерні технології копіювання, з одночасним збільшенням обсягів інформації, що закладається на зберігання. Разом з тим, поцифрування дозволяє збільшити доступ до старих видань, зокрема, дає можливість копіювати без зниження якості в кожній наступній копії, сільового збереження, доступу та копіювання в будь-якій точці світу в будь-який час; одночасного доступу до копії кількох користувачів тощо. Недоліки такого способу: висока вартість обладнання і сільової інфраструктури, що потребує спеціалістів для її підтримки; вартість інформації, що зберігається в онлайновому режимі; вартість створення баз; швидка заміна технологій; відсутність стандартів, невирішеність проблем авторського права. Не говоримо вже про ризик, пов'язаний із електронними вірусами, маніпулюванням та змінами оригінальної інформації в електронному режимі, з питанням довговічності цифрової інформації, її

² Скобець І., Новикова Г. Копіювання в бібліотеках як засіб поширення і зберігання інформації // Студії з архівної справи та документознавства. – 2000. – Т. 6. – С. 81–83.

³ Фабиан Б. Обеспечение сохранности – собственное мнение // Петербургская библиотечная школа. – 1999. – № 4. – С. 52–60.

ушкодженням при зміні магнітних чи цифрових сигналів. Магнітні та оптичні носії нестабільні за своєю природою, легко пошкоджуються та зношуються. Крім того, нові пристрої, процеси та програмне забезпечення замінюють обладнання й методи, що застосовуються для запису, зберігання й відновлення цифрової інформації, протягом пригломшливо короткого часу – від двох до п'яти років.

Проте сучасна техніка дає змогу, не пошкоджуючи цінного оригіналу, виготовляти мікрофільм, який у належних умовах може зберігатися достатньо тривалий час як страхова копія, а вже з мікрофільму робити цифрову копію. В мікрофільмуванні є обов'язковий принцип: не мікрофільмувати того, що вже відмікрофільмовано. Тому питання чіткого обліку мікрофільмів є не другорядним. З одного негатива можна тиражувати стільки робочих копій, скільки потрібно. Не вирішеними досі лишаються питання, пов'язані з авторським правом. Загальноприйнятою є вимога не репродувати копії унікальних матеріалів без дозволу автора чи його правонаступника, а також бібліотеки – хранителя оригіналу.

Особливі вимоги висуваються до якості поцифрованих стародруків, які в електронному вигляді повинні існувати в різних варіантах: як страхова копія (документ дуже високої якості поцифрування, при всіх проблемних питаннях довготривалого зберігання цифрових копій) і як інформація – документ для користувача, в якому має бути зосереджена додаткова інформація про дане видання. Потребують докорінних змін організація та умови збереження самих страхових копій. Страхові копії мають зберігатися недоторканими, на випадок втрати оригіналу внаслідок надзвичайних подій, інакше викривлюється сама ідея страхового копіювання. Оригінали виключаються з активного користування, а повноцінні копії страхують їх від загрози зникнення під час видачі користувачам, у випадку техногенних аварій чи стихійних лих. Заміна оригіналу на копію дозволяє зменшити експлуатаційне навантаження на першоджерело, а значить знизити ризик механічних ушкоджень, передчасного «зачитування», актів вандалізму та крадіжок. Насамперед це стосується оригіналів, які треба зберегти для майбутніх поколінь у їх первісному вигляді, тобто книжкових пам'яток певної історичної епохи. Одночасно забезпечується доступ до книжкових скарбів бібліотек найширшим колом потенційних читачів шляхом віртуального наближення до них найбільш

цінних зібрань і окремих документів на нових носіях інформації, їх популяризація через експонування.

На сьогодні, мабуть, нереальним є завдання копіювання всього фонду книжкових пам'яток. При вирішенні цієї комплексної проблеми слід дотримуватись таких основних підходів: вибірковість при відборі книжкових пам'яток для копіювання (мається на увазі унікальність, збереженість, інформативність); недопустимість створення копії за рахунок збереженості оригіналу; використання програм та інформаційних систем, спроможних відтворити точну копію друкованого видання, тобто факсиміле.

Варто зупинитися на тих критеріях, які зазвичай застосовуються у світі при відборі книжок для поцифрування. Безумовно, можна назвати критерій давності документів, а звідти – їх цінності. Справді, стародруки – це вже досить давнені книги, яких лишилося не так багато, і нових надходжень не передбачається. Це, певною мірою, взагалі забуте знання, тому доцільність його масового оприлюднення через доступність у світовій мережі цілком зрозуміла. Інша річ, чи багато сьогодні людей на планеті можуть вільно читати тексти давніми мовами. Мабуть, мало. Зробити ці документи доступними для більш широкого загалу дослідників спроможні відповідні переклади й дослідження текстів. Знов-таки, завдяки вільно доступним копіям ця діяльність теоретично зможе активізуватися. Що ж до того, що цифрові копії виготовляються з метою страхових, на випадок втрати оригіналів, змушені констатувати, що спеціалісти з консервації документного надбання не розглядають поки що цифрові копії як страхові, доки не існують надійні довготривалі технології збереження цифрової інформації. Скажімо, інкунабули, тобто видання XV ст., прожили вже півтисячі років, і їхній стан, при нормальних умовах зберігання, цілком задовільний, тому що, як доведено практикою, ганчірковий папір чи пергамен, на якому вони надруковані, є довговічним. Скільки проживуть сучасні копії, як часто їх доведеться переписувати на нові носії, щоби зберегти зовнішній вигляд стародруків та інформацію, невідомо.

Другий критерій, а можливо – найперший за необхідністю створити копії – це ті випадки, коли та чи інша книжка перебуває в загрозовому фізичному стані і може взагалі загинути, зникнути. Йдеться про розпад паперу, плісняву, вицвітання фарби, проклеювання колись книжки, наприклад,

силікатним клеєм, чи необхідність збереження книжки, обгорілої під час пожежі тощо.

Наступний критерій – підвищений попит на книгу. Цифрова копія може його задовольнити, зробити текст одночасно доступним багатьом користувачам і на відстані. І йдеться не лише про сучасні чи довідкові видання, а насамперед видання з кошовними гравюрами, переважно природничої тематики, карти, астрономічні першодруки та ін. Адже зі спробами викрадення таких книг чи вирізування з них гравюр стикаються усі великі сховища світу.

Безумовно, наведені критерії не вичерпують усіх можливих підходів. Зокрема, Програма «Пам'ять Росії», що виконується у наших сусідів, пріоритетами для себе обрала першодруки слов'янським, кириличним шрифтом XV – першої чверті XVI ст. Повного зібрання цих видань немає в жодному сховищі світу, тобто колекція ця віртуальна. Тиражована у вигляді дисків на DVD, ця цифрова колекція тепер доступна спеціалістам. Інші критерії відбору – давні рукописні книги, а також рукописи із згасяючими текстами, російський лубок, плакат, карти. Слід додати, що в цьому проекті найголовніша увага приділяється розкриттю змістовної, історичної та культурної цінності представлених у цифровому вигляді документів, тобто обов'язковим є їх дослідження, написання вступних статей та наукових коментарів, наведення бібліографії досліджень про них, складання довідково-пошукового апарату, підготовка зведених каталогів на даний тип видань.

Серед інших прикладів – проект «Manuscriptorium» Чеської національної бібліотеки, де основним продуктом є аналітичний науковий каталог рукописних книг і стародруків, позиваючись на певні позиції якого можна вийти на повні тексти цих книжок. Участь у цьому проекті бере не лише Чехія, але й Словаччина, Польща, Хорватія та інші країни Центральної Європи.

Що стосується виготовлення повнотекстових копій стародруків в Україні, то сподіваємося, різні установи – бібліотеки, архіви, музеї – працюють у цьому напрямі, напрацьовують відповідний досвід. Проблема полягає у відсутності координації цих робіт і недостатності інформації. Зокрема, 2 листопада 2007 р. Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка провела презентацію своєї відповідної діяльності: тут фронтально поцифровуються стародруки у рамках спільного проекту «Програма розвитку ООН» і «Підвищення освітнього по-

тенціалу Київського національного університету імені Тараса Шевченка». На кінець 2007 р. у бібліотеці було поцифровано майже 1000 стародруків, цифрові копії зберігаються на спеціальному сервері, доступ до них здійснюється вільно через мережу Інтернет. Це, можливо, перший і єдиний поки що приклад фронтального цифрового копіювання стародруків однієї колекції, виставленої для загального користування в он-лайні. Безумовно, якби йшлося про виставлення в Інтернеті повних текстів сучасних книг, могло б постати питання про авторське право. Стародруки начебто не підлягають охороні авторським правом, проте вступає в силу право власника цих пам'яток історії та культури, і жодна установа світу, наскільки відомо, не виставляє повністю свої скарби, добре, якщо є каталоги на них; отже, це чи не найперший досвід. Проте пошук відсканованих книжок не є таким легким, як передбачали ініціатори проекту, що створили графічний електронний каталог усіх стародруків цієї бібліотеки. За графічним каталогом шукати важко, а пошукова база даних перебуває в початковому стані. Без можливості пошуку, без інформації, що ж саме поцифровано і представлено в цифровій колекції, цінність проведеної роботи зменшується, бо відкривати послідовно всі копії, переглядати, чи не трапиться, випадково, потрібна книга, дуже обтяжливо.

До речі, не слід недооцінювати роль каталогів, тобто інформації, де і які саме стародруки зберігаються. Ця діяльність у світі останнім часом значно активізувалася. По-перше, ЮНЕСКО, узагальнивши відомості про критичний стан збереженості і доступу до документного спадку, проголосила в 1992 р. Програму «Пам'ять світу», про що вже йшлося. Ця програма виходить із того положення, що деякі книжки, колекції, фонди є частиною всесвітнього спадку, вони перебувають поза межами часу. Такі пам'ятки повинні бути збережені для майбутніх поколінь і доступні в якійсь формі для людства. Тому складається Реєстр найцінніших і найрідкісніших книг, тобто список, так би мовити, колективної Пам'яті світу. Консорціум європейських наукових бібліотек (CERL), своєю чергою, зводить інформацію про всі існуючі сьогодні примірники європейських видань періоду ручного друку («Hand press Book») – стародруки, тобто видання з середини XV ст. до 1830 р. включно. Зведення такої інформації в єдиному ресурсі і, сподіваємось, доступність його в майбутньому спеціалістам зможе показати справді рідкісність, а

відповідно – цінність певних видань, можливо, їх унікальність.

В Україні відповідними документами, насамперед постановою Кабінету Міністрів № 220 від 12 серпня 1992 р. і Програмою збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр., було передбачено укладання Державного реєстру книжкових пам'яток України як складової частини загального Державного реєстру національного культурного надбання. Якби реєстр було створено, ми знали б сьогодні, скільки ж стародруків, яких століть, яких друкарень, яких авторів тощо існує наразі в наших державних фондах, і в яких саме. Проте реєстру нема, і сьогодні ніхто не знає, скільки стародруків зберігається у нашій державі. Крім цього, електронні реєстри стародруків мають сприяти перевірці правильності описів на місцях, їх уніфікації. Власне, і колеги з наукової бібліотеки Київського національного університету імені Тараса Шевченка уникнули б деяких прикрих помилок в описі і могли б швидко виставити в електронний каталог описи своїх стародруків, якби взяли ці описи із загального електронного реєстру книжкових пам'яток.

Попри це, маємо наголосити, що переведення стародруків та рідкісних видань у цифрову форму – це найкращий компроміс між існуючими суперечливими вимогами більшого доступу до давніх колекцій і кращого захисту оригіналів. Одразу підкреслимо, що створення сучасних копій зовсім не передбачає страчання оригіналів, навпаки, копії допоможуть збереженню оригіналів через зменшення ризику пошкодження, псування, викрадення при книговидачі.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, безперечно, не може стояти осторонь від сучасних технологій. Ми розпочали таку діяльність зі створення повнотекстової копії українського першодруку – Апостола, надрукованого Іваном Федоровим у Львові 1574 р.⁴ Сканування примірника цього видання ще 1998 р. здійснив Центр бібліотечно-інформаційних технологій НБУВ. Цифрова копія Апостола виставлена на сайті НБУВ з 1999 р. Того ж року для шведського короля, напередодні візиту Президента України до Швеції, співробітниками Інституту проблем реєстрації інформації НАН України була виготовлена з примірника відділу копія Нового Завіту 1541 р. шведською мовою. Факсимільне видання

цієї книги, виготовлене в єдиному екземплярі, викликало велике зацікавлення у Стокгольмі. На прохання Королівської бібліотеки Швеції, куди воно було передане, нами було підготовлено інформацію про історію нашого примірника.

Наступним досвідом стало поцифрування, дослідження та випуск спільно з Волинським краєзнавчим музеєм та Луцьким Хрестовоздвиженським братством св. ап. Андрія Первозваного фототипічного перевидання видатної пам'ятки вітчизняної літератури – поетичної збірки Данила Братковського «Світ, по частинах розглянутий» 1697 р. Видання є доволі рідкісним, оскільки його автор 1702 р. був страчений у Луцьку за зраду польській шляхті, тому що боровся проти ополчення та окатоличення українського простого люду. Отже, тираж книжки свідомо нищили з політичних мотивів. Якщо в попередніх двох випадках ми маємо тільки цифрові копії, то книга Д. Братковського випущена фототипічним виданням тиражем 1500 примірників, з широким науковим дослідженням та довідковим апаратом. Головна частина видання складається з роздрукованого з цифрової копії тексту оригіналу пам'ятки і його паралельного перекладу на українську мову, здійсненого Валерієм Шевчуком.

За таким же принципом у серії «Пам'ятки бібліотекознавчої думки» здійснено наукове перевидання книги «Бібліотечні парадокси: бібліотекознавчий твір 1736 р.». Відскановано текст стародруку, здійснено його переклад на сучасну українську мову, додано історико-бібліотекознавчий нарис.

Останніми роками у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ активно поцифруються унікальні та рідкісні видання. Відбір книг відбувався за декількома критеріями. Насамперед враховувався критерій давності видань та унікальності чи рідкісності їх примірників. Виготовлено копії двох унікальних інкунабул (видань XV ст.): *Arts memorativa*. – [Augsburg: Johann Bamler, ca 1479?] – посібник із мнемотехніки (становить варіант зареєстрованого в бібліографії інкунабул видання, єдиний у світі примірник цього варіанту); *Li miraculi de la Madonna*. – Venezia: [Manfredus de Bonellis], 15.XI.1498 – ілюстроване видання про чудеса Мадонни (єдиний відомий на сьогодні примірник у світі видання саме цього року). Серед палеотипів (видань першої половини XVI ст.) ми відібрали перше видання найвідомішої праці німецького картографа та астронома П. Апіана «Космографія», яка користувалася свого

⁴ Баркова О. Перший досвід оцифрування раритетів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського // Наукові праці НБУВ. – К., 2000. – Вип. 5. – С. 337–345.

часу великою популярністю і була перекладена на кілька мов (Arrianus, Petrus. [Cosmographia. – Landshut: Johann Weissenburger, 1524]), а також два тогочасні твори з математики, того ж П. Апіана та Я. Кьобеля, видані 1532 р. у Франкфурті-на-Майні в друкарні Кристіана Егенольфа маленьким форматом, з однаковою гравюрою на титульних аркушах.

Надзвичайно рідкісними в наших книгозбірнях можуть бути не тільки західноєвропейські першодруки, але й вітчизняні видання, зачитані, що називається, завдяки надзвичайній популярності свого часу. З цієї причини виготовлені копії книги Мелетія Пігаса «О христіанском благочестіи к іудеям отвѣтъ» (Львів: друкарня Ставропігійського братства, 4.IV.1593). Це один із трьох відомих на сьогодні примірників цього видання і єдиний примірник в Україні. Серед інших цінних кирилических стародруків поцифровано конволют із п'яти книг «Біблії руської», випущеної у Празі Франциском Скориною 1519 р.: «Буття», «Вихід», «Левіт», «Числа», «Повторення Закону».

Серединою XVII ст. датується дуже рідкісне видання, примірник якого, що зберігається в НБУВ, також поцифровано: «Постановленіе от его Царского величества з Войском Запорозким року 1659» (Київ: друкарня Лаври, [1660]). Видання містить указ російського царя від 13.01.1657 р. про обрання нового гетьмана і виклад акту виборів Юрія Хмельницького; текст «Березневих статей» 1654 р. Богдана Хмельницького і текст «Переяславських статей» 1659 р.; текст присяги гетьмана Ю. Хмельницького і виборчої ради. У бібліотеках України всього два примірники цього видання.

Другим напрямом з відбору видань для поцифрування стала проповідницька, теологічна, деякою мірою – філософська література вітчизняних авторів XVII–XVIII ст., тобто книги, цінні своїм змістом. Підбір таких видань, за спільною угодою про творчу співпрацю, здійснив Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Виготовлено цифрові копії видань з працями Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку»; Леонтія Карповича «Казанье двое»; К. Транквіліона (Ставровецького) «Зерцало Богословіи», «Євангеліє учительне», «Перло Многоцінноє»; Захарія Копистенського «Омилия албо казанье», авви Дорофея «Поученія душеполезна»; Лазара Барановича «Меч духовний» та «Труби на дні нарочитія»; Антонія Радивиловського «Огородок Марії Богородиці» та «Вінец Христов»; Симеона Полоцького «Вечера душевна»; Іоанна

Максимовича «Богородице-Діво» та «Феатрон или позор нравоучительный» та ін. Більшість із них не перевидавалася, не перекладалася і, можна стверджувати, їхній зміст достеменно не відомий сучасникам.

Третій напрям у відборі стародруків для першочергового поцифрування – рідкісні почаївські видання, у зв'язку з проектом створення наукового попримірникового каталогу почаївських стародруків НБУВ. Критерії визначення того чи іншого почаївського видання, вартим для поцифрування, могли бути різними: цінність змісту, зразок української мови XVIII ст., рідкісність примірника, художнє оформлення, популярність серед читачів тощо. Поцифровано понад 20 почаївських видань, серед них:

Торжесвський Й. Образ примиренія грішного чоловіка с Богом...;

Тома Кемпійський. О подражаніи Христа;

Народовіщаніе, или Слово к народу кафоліческому... (в цій книзі фрагменти тексту подано українською мовою);

Ольшавський М. М. Слово о святом между восточною и западною церковію соединеніи... Переклад із латини здійснено у Почаївському монастирі;

Басарабський Ф. Писмена си єсть Начатки догмато-нравоучительных богословіи. Твір є пам'яткою богословської літератури доби бароко, а також книжної української мови тієї епохи;

Сімя слова Божія, на ниві сердецъ человеческих сіяннаго... – Вид. 1-е. – 1772; Вид. 2-е. – 1781. Видатне явище української ораторсько-проповідницької літератури XVIII ст. – збірка проповідей ченців Почаївського монастиря. Є одночасно пам'яткою української мови цього періоду, наближеної до народно-розмовної. Примірник має рідкісний додаток у кінці;

Любович М. Краткоє потребнійших от грамматическаго художества вещей собраніе. Рідкісне видання граматики церковнослов'янської мови, написане українським автором XVIII ст. із розрахунку на українських читачів;

Величанія по вся дни в праздники господьскія, Богородицы и нарочитых святых. Унікальний (єдиний у світі) примірник цього літургійного видання;

Чин іерейскаго наставленія в пути вічныхъ жизни... ;

Молитвослов, в нем же чин часовъ церковныхъ и прочихъ спасительныхъ моленій... Примірник є фрагментом видання, приплетений до Чину діаконсько-

го служення... Інших примірників цього видання в НБУВ немає.

Краткоє на краткія вопрос и отвіт способом катихісма Богословія о тайнах церковных и ценсурах собраніє, на экзамен готовящимся потребное, со отслаіем к пространному описанію тіх же таин в книзі нареченной: Богословіє нравоучителное. Не описане у бібліографії видання, є стислим викладом одного з розділів праці латинського богослова П. Г. Антоїне «Богословіє нравоучителное», яка також видавалася у Почаївській друкарні;

Чин діаконскаго служенія в священнодійствіи Божественныя Літургіи... Унікальний (єдиний у світі) примірник цього літургійного видання;

Богогласник, 1790. Пам'ятка релігійної поезії та музики XVIII ст., яка користувалася величезною популярністю і витримала не одне перевидання (зі змінами). Одночасно є пам'яткою української, церковнослов'янської, польської та латинської мов. Авторами пісень є визначні українські митці епохи; багато творів із Богогласника стали народними піснями;

Транквіліон-Ставровецкий К. Зерцало Богословіи. Твір видатного церковного діяча, письменника і філософа, перевиданий, на численні побажання читачів, майже через півтора століття після першої публікації;

Житіє блаженнаго отца нашего Іова Желіза. Єдиний в НБУВ примірник видання житія першого почаївського святого – преподобного Іова Почаївського (Желіза);

Добриловський Ю. Науки парохіалнія... з славенско-рускаго на простый и посполитый язык руській преложеннія. Збірник проповідей відомого українського поета і богослова, ченця ордену василіан, створений українською мовою; у передмові автор закликає проповідників промовляти з амвону народною мовою, зрозумілою для пастви;

Гора Почаевская, стопою, чудесні истікающую чудодійственную воду имущю, и іконою чудотворною пресвятія Діви Матере Божія Маріи почтена, всему миру ясна и явна. – 1772. Рідкісний примірник першого видання цієї книжки, єдиний в НБУВ;

Гора Почаевская... – 1793. Видання є пам'яткою почаївського книгодрукування, містить відомості з історії Почаївського монастиря, також про Чудотворну ікону Богородиці Почаївської та святе джерело, чудеса, які відбувалися у Почаївській святині; містить вірші, присвячені Діві Марії; є пам'яткою книжної української мови XVIII ст.;

Піснь пресвятій Діві Богородиці Маріи... – Поетичний твір, покладений на ноти, присвячений Чудотворній іконі Богородиці Почаївської;

[Книжиця для господарства]. Основний текст українською мовою (кириличним і латинським шрифтом), передмова польською мовою. Одне з небагатьох почаївських видань світського змісту – практичний господарчий poradnik; пам'ятка української мови XVIII ст., особливо цінним джерелом (для історичної фонетики) є українські тексти латинським шрифтом;

Поученіє христіанское си єсть катехизм в кратціи собраный... Пам'ятка української катехістичної літератури, фрагменти тексту – українською мовою.

Паралельно зі створенням наукового каталогу всіх більш ніж 1300 примірників почаївських видань НБУВ та виготовленням повнотекстових копій найбільш видатних з них здійснювалося поцифрування всіх художніх оздоб почаївських стародруків: гравюр, заставок, кінцівок, ініціалів, гербів тощо. Кількість виготовлених файлів з прикрасами перевищує тисячу. Такий своєрідний електронний альбом надасть з часом змогу усім дослідникам атрибутувати на відстані дефектні почаївські друки, ідентифікувати те чи інше видання, вивчати мистецтво вітчизняних стародруків.

Наведений перелік повнотекстових цифрових копій на раритети відділу стародруків та рідкісних видань – це, безперечно, лише початок роботи у цьому напрямі.

Створюється електронний інформаційний ресурс на фонди відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. Це електронний каталог листівок XIX – першої чверті XX ст. (в програмі ALLEGRO), бази даних Державного реєстру книжкових пам'яток: інкунабул (488 – усі), палеотипів (2306 – усі в НБУВ, не лише у відділі), книг громадянського друку XVIII – першої чверті XIX ст. – 4500, кирилических стародруків – 623 (XV–XVII ст. – усі, XVIII ст. – частина), колекції рідкісних видань XIX–XX ст. (близько 5 тис.). Відскановано всі картки алфавітних каталогів відділу для представлення їх образів на сайті бібліотеки.

Як висновок можемо зазначити, що створення електронних каталогів чи баз даних стародруків і рідкісних видань, а також їх повнотекстових копій наразі є надзвичайно актуальним. Сьогодні вже значна частина бібліотек, музеїв, архівів працюють у цьому напрямі. Проте ми лише на початку довгого шляху, оскільки досі не вироблені єдині

стандарти, програми, законодавча база тощо. Однак головна проблема не в цьому, і не у неналежному фінансуванні державою цієї діяльності, а насамперед – у відсутності координації робіт. Часом бібліотеки виготовляють повнотекстові копії тих самих видань, тому що не здійснюється обмін електронними копіями, нема можливості ознайомитися з ними на певному веб-сайті. Немає зведених електронних каталогів на ці види видань, що не дає змоги узагальнювати дані про наявні примірники, позбавляє можливості перевірити правильність опису того чи іншого стародруку з метою уніфікації, атрибутувати дефектні видання. Ці проблеми можна розв'язати лише спільно.

Список використаних джерел

- Баркова О.* Перший досвід оцифрування раритетів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2000. – Вип. 5. – С. 337–345.
- Баркова О., Остапова І., Мордвинов Ю.* Презентація рукописів і стародруків у цифровому середовищі // Бібл. планета. – 2005. – № 1. – С. 20–24.
- Вебер Х., Дерр М.* Оцифровка как метод обеспечения сохранности? // Научные и технические библиотеки. – 1998. – № 10. – С. 6–34.
- Жирова Н., Флегонтова Н.* Шляхи розвитку європейських бібліотек у сучасному інформаційному суспільстві // Бібл. планета. – 2006. – № 4. – С. 33–34.
- Зберегти та зробити доступними стародруки допоможе нова технологія сканування // Світ. – 2007. – № 41–42. – С. 3.
- Кэрл К. Хендерсон.* Библиотеки и авторское право // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 1. – С. 36–38.
- Кулаков С. А.* Репрографічне відтворення бібліотечних і архівних документів (Методичні рекомендації). – К., 2004. – 117 с.
- Ляшенко С.* Цифрова колекція Британської бібліотеки // Бібліотечний вісник. – 2001. – № 4. – С. 26.
- Мізернюк С.* Електронна бібліотека стародруків // Українське слово. – 2007. – 5–11.XII (№ 49). – С. 13.
- Память мира. Общее руководство по сохранению документального наследия / Пер. с англ. И. Ю. Багровой // Память мира. Память России: Сборник инструктивных и методических материалов. – М., 1999. – С. 7–103.
- Перминова О. И.* Электронные документы и сохранность библиотечных фондов // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 8-я Междунар. конф. «Крым-2001»: Материалы конф. – М., 2001. – Т. 2 – С. 555–559.
- Питання збереження інформації // Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – К., 2004. – С. 385–391.
- Провісники бібліотек майбутнього // Українська газета. – 2007. – 15–21 листопада. – № 30 (134).
- Программа ЮНЕСКО «Память мира»: деятельность библиотек, архивов, музеев по сохранению документального наследия. – Минск, 2007. – 176 с.
- Скобець І., Новикова Г.* Копіювання в бібліотеках як засіб поширення і зберігання інформації // Студії з архівної справи та документознавства. – 2000. – Т. 6. – С. 81–83.
- Фабіан Б.* Обеспечение сохранности – собственное мнение // Петербургская библиотечная школа. – 1999. – № 4. – С. 52–60.
- Шварцман М. Е.* Оцифровывание как метод сохранения старых книг // Память мира. Память России: Сборник инструктивных и методических материалов. – М., 1999. – С. 114–128.
- Використання у бібліотеках сучасних технологій копіювання документів: Методичні поради. – Х.: ХДНБ, 2004. – 19 с. // <http://korolenko.kharkov.com/21/htm>.
- Електронний каталог стародруків (цифровий депозитарій) // www.rarelib.undp.org.ua